

Alojzija Zupan Sosič

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 821.163.6–31.09«20»:94(497.4)«1941/1945»

UDK 141.82:17

Etika partizanov v sodobnem slovenskem romanu

Etika partizanov je specifična tema ravno v sodobnem slovenskem romanu zadnjega desetletja, kjer se je pojavilo največ romanov s partizansko tematiko in motiviko, med katerimi sem se v razpravi posvetila petim: *Da me je strah?* Maruše Krese, *Saga o kovčku* Nedeljke Pirjevec, *Opoldne zaplešejo škornji* Zdenka Kodriča, *Ubijanje kače* Jožeta Snoja in *To noč sem jo videl* Draga Jančarja. Analiza etike partizanov skozi zgodbo in pripoved oziroma skozi dvoravninsko koncepcijo pripovedi je nakazala, da so si kljub različnim poetikam romani podobni po izhodiščni misli: etike partizanov se ne sme izvzemati iz običajnih moralnih kodeksov. Vseh pet romanov je različno osvetlilo naslednje »partizanske« etične vrednote, povezane z etiko socializma ali komunizma: tovarištvo, solidarnost, nesebična pomoč, enakost in enakopravnost ter svoboda. Najbolj zgoščeno in pripovedno kvalitetno sta etiko partizanov ubesedili Maruša Krese in Nedeljka Pirjevec, ki sta upoštevali etično zavezanost zgodbeni in pripovedni ravni.

etika partizanov, sodobni slovenski roman, zgodba in pripoved, etika socializma in komunizma

Partisan ethics has been a specific theme in the contemporary Slovene novel over the past decade, when a large number of novels containing Partisan themes have appeared, of which five will be discussed: *Da me je strah?* by Maruša Kresa, *Saga o kovčku* by Nedeljka Pirjevec, *Opoldne zaplešejo škornji* by Zdenko Kodrič, *Ubijanje kače* by Jože Snoj and *To noč sem jo videl* by Drago Jančar. Analysis of Partisan ethics through the story and narrative or the two-level conception of the narrative shows that, in spite of their different poetics, the novels are similar in their starting point: Partisan ethics cannot be removed from the context of ordinary moral codes. All five novels cast a different light on the following »Partisan« ethical values, connected with socialism or communism: comradeship, solidarity, altruistic help, equality and freedom. Partisan ethics are dealt with in the most condensed and qualitative, narrative way by Maruša Krese and Nedeljka Pirjevec, who take into account the ethical link between the story and narrative elements.

Partisan ethics, contemporary Slovene novel, story and narrative, socialist and communist ethics

Filozofija se je že zelo zgodaj ukvarjala s problemom absolutnosti oz. relativnosti etičnih norm (Sruk 1995: 108–109). Najbolj opazno sta se o njih na začetku 20. stoletja spraševali Nietzschejeva filozofija in Freudova psihoanaliza. Prva ni prevratna samo za razvoj aksiologije, filozofske vede o vrednosti, ampak tudi za celotno hierarhizacijo vrednot. Nietzsche je namreč uvidel, da so pogledi na svet ukoreninjeni v določene vrednote in da sta antična in krščanska metafizika »vrednostni« metafiziki in ideologiji, ki spoštujeta triado dobro-resnično-lepo. Ko Nietzsche zahteva prevrednotenje vseh vrednot, na ta način ne zanika vsega in se ne zaustavi na stopnji popolnega nihilizma, saj veruje v nove vrednote. A ker so za vsako presojo potrebni kriteriji, nastane v času krize vrednot še kriza kriterijev vrednotenja, kar je močno prisotno na začetku 20. stoletja, skoraj podobna situacija pa se pojavlja zdaj, na začetku 21. stoletja. Tudi drugi prispevek, Freudova trditev, da človek samo delno usvoji norme, posebno tiste, ki osebnosti nekaj prepovedujejo, ter da je zaradi nagonске in impulzivne narave človeka popolna harmonizacija moralne zavesti kot oblike družbene cenzure nedosegljiva, relativizira vlogo etike in/ter morale.

Če je sistematično spraševanje o etiki v novem tisočletju posledica izginjanja ali prevrednotenja etičnih načel, se je treba še vprašati, zakaj analizirati v sodobnem slovenskem romanu prav etiko partizanov. Trčenje etike in partizanov je specifična paradigma ravno v sodobnem slovenskem romanu zadnjega desetletja, kjer se je pojavilo največ romanov s partizansko tematiko in motiviko, med katerimi se bom v razpravi posvetila naslednjim:² *Da me je strah?* Maruše Krese, *Saga o kovčku* Nedeljke Pirjevec, *Opoldne zaplešejo škornji* Zdenka Kodriča, *Ubijanje kače* Jožeta Snoja in *To noč sem jo videl* Draga Jančarja. Etiko partizanov bom analizirala skozi zgodbo in pripoved, skozi dvoravninsko koncepcijo pripovedi, v kateri bom upoštevala Abbottovo izhodišče (2009: 47), ki predlaga za razlago zgodbe analizo dveh elementov, dogodkov in likov, posebej pa izpostavlja element posredništva. Razlika med zgodbo in diskurzom je ravno v tem, da zgodbe ne moremo »videti« neposredno, ampak jo vedno sprejemamo skozi narativni diskurz, posredovano skozi glas, oči, stil pisanja, kot kamere – tako da je to, kar imenujemo zgodba, pravzaprav to, kar sami ustvarimo iz pripovedi.

Etična koncepcija je najbolj opazna v romanu *Da me je strah?* (2012) Maruše Krese (1947–2013), v katerem je že sama avtorefleksivna naravnost etično motivirana, saj avtorica na več mestih poudarja svojo etično³ odgovornost do zgodovinskega spomina, zaradi katere je tudi zapisala roman. Etična odgovornost je največja v pripovedi tretje pripovedovalke, hčere, ki pripoveduje prav zaradi nasilnega prevrednotenja bistvenih zgodovinskih resnic. Spoštovanje zgodovinskega spomina je v romanu tesno prepleteno s spoštovanjem družinske preteklosti, saj je roman žanrsko sinkretični spoj vojnega, družinskega, kronikalnega, ljubezenskega in avtobiografskega romana; spoštovanje družinskega in vojnega spomina ilustrira naslednji odlomek:

Ustavim se v temnem gozdu, kjer je bila ustanovljena ena izmed partizanskih brigad. Skala z mahom poraščena in na njej majhna, sramežljiva rdeča zvezda. Drevesa molčijo. In jaz se zlomim v spoštovanju. V spoštovanju do vseh teh ljudi, ki so se nekoč tu zbrali. Boli. Ne vem, zakaj bi se morala pravzaprav ta rdeča zvezda sramovati. Spominjam se ene izmed voženj v Berlin. Sina, ki je, dolgo je že od takrat, kar v enem samem letu izgubil vse svoje tri idole. Najprej Tita, nekaj mesecev pozneje starega očeta in ob koncu leta še Johna Lennona. Med vožnjo molči, kar ni bilo v njegovi navadi. Nekje pred Berlinom se le oglasi: »Pojma nimaš«, pravi. »Peljem se od doma, kjer je naenkrat postalo sramota, da je bil tvoj oče narodni heroj, in peljem se v Nemčijo, kjer lahko to s ponosom povem.« (Krese 2012: 182)

-
- 2 V razpravi ne analiziram romana *Angel pozabe* Maje Haderlap, saj je ta roman predstavnica slovenske manjšine napisala v nemščini (Engel des Vergessens, 2011) in torej ni sodobni slovenski roman, čeprav obravnava (slovenske) partizane na avstrijskem Koroškem. Odločitev za nemščino avtorica argumentira s pragmatičnim razlogom seznaniti širšo javnost z občutljivo temo. Neverjeten uspeh te knjige odpira skepso, ki jo je izrazil tudi Florjan Lipuš v svoji zadnji knjigi *Poizvedovanje za imenom*: knjige s podobno zgodbo so v slovenščini že izšle, celo na avstrijskem Koroškem, tako da se zdi, da v tem primeru ni nagrajena vsebina, pač pa jezik. Če kaže odločitev za nemščino odklik od preletstva nemščine kot lagerskega jezika v romanu, me vendarle v literarnozgodovinskem aspektu žalosti pragmatično dejstvo, da se je pisateljica raje kot za lastni prevod svoje knjige ali vzporedno pisanje slovenskega in nemškega romana odločila za pisanje samo nemškega romana in s tem slovenskemu romanu odtegnila rojstvo kvalitetnega romana.
 - 3 V prid argumentaciji tolikšne etične motivacije so tudi zunajliterarni podatki: za njeno kulturno in humanitarno prizadevanje med vojno (Bosna in skrb za begunce) jo je nemški predsednik odlikoval z zlatim križcem, zaradi protinacionalističnega pisanja pa so jo uvrstili na prvi seznam sto najvplivnejših Evropejk Frauen mit Visionen/LEurope au femin.

Etična odgovornost do zgodovinskega spomina se dotika etičnosti na pripovedni ravni, kar vključuje tudi prvino posredništva ali načina oblikovanja partizanske etike. Maruša Krese je namreč partizansko zgodbo zavarovala pred vdori pretirane subjektivnosti in vplivom na bralce z badioujevskim razumevanjem umetnosti kot resnice. V njenem romanu je učinek dogajanja resnice dosežen na več načinov: s kronikalno linearnostjo, z večperspektivno optiko in dialoškostjo ter s sedanjikom kot dogajalnim časom in jezikovnim asketizmom. Ti načini temeljijo na mimetičnosti pričevanjskosti vseh treh pripovedovalcev, nje, njega in njune hčere, medtem ko pestra polifonija in dialoškost – poleg glasov pripovedovalcev in njihovih notranjih monologov so prisotna tudi nefiltrirana mnenja stranskih oseb – učinkuje z nepristranskostjo in neprizanesljivostjo vrtnja v kolektivno nezavedno in individualne travmatične spomine.

Etiko partizanov predstavljata v romanu oba pripovedovalca – anonimni partizanski par, ki pripovedujeta izmenično in osvetljujeata pomembne dogodke partizanskega življenja ter povojne obnove; s postpartizanske perspektive to etiko povzema tudi hči obeh pripovedovalcev kot tretja pripovedovalka. Skozi govor obeh partizanov in dejanja spoznavamo njuno visoko etičnost, ki deluje, predvsem v povojnem času, večkrat kot porog njuni »pretirani« poštenosti in moralni strogosti. Že v času vojne sta dosledno upoštevala etiko partizanov, osnovano na splošnih etičnih načelih, povezano z etiko socializma in komunizma, v kateri so bile najbolj izpostavljene naslednje vrednote: tovarištvo, solidarnost, nesebična pomoč, enakost, enakopravnost, svoboda; med NOB pa celo prepoved spolne ljubezni (kot par se po vojni želita poročiti, a upoštevatata partizansko etiko in se do konca vojne vzdržita spolnih stikov). Oba imata močno kolektivno zavest, zato niti v kriznih situacijah, kot so npr. večdnevne hajke, ne poskrbita najprej zase, ampak za prijatelje, sorodnike in soborce. Njuna etika je tesno povezana z osnovnim romanesknim razpoloženjem – strahom –, saj ju v romanu ni nikoli strah zase (kar je problematizirano že kot nenaravno stanje otopelosti in začetek avtomatiziranosti), vedno le za druge. Dejanj drugih, ki so večkrat v nasprotju s partizansko etiko, pripovedovalci ne komentirajo in ne moralizirajo. Partizanska pripovedovalca nista kritična le do etičnosti partizanskih pravil, ko npr. ne odobravata usmrtitve mladih soborcev, ker sta v času najhujše lakote pojedla ranjencem ocvirke, ampak tudi do sebe kot čedalje bolj krutih borcev, saj bojevanje kljub pravim (osvobodilnim) ciljem »prazni dušo«. Neskladje delovanja borcev s partizansko etiko najbolj obsodita pri nekaterih voditeljih, ki bi že zaradi odgovorne funkcije morali delovati etično, a si za to ne prizadevajo: pomembni intelektualci večkrat zahtevajo preveč udobja in varnosti ter tako kršijo pravilo enakosti, enakopravnosti in tovarištva. Drugi pa so v svojih odločitvah zelo arogantni in neempatični, npr. grobi in nasilni lik Dušana (Pirjevca), ki od kmetov s pištolo zahteva živež, čeprav so jim vaščani kljub lakoti hrano vedno nesebično dajali. Pripovedovalca sta etična tudi do belogardistov in izdajalcev, saj jih poskušata razumeti in, če se sami zavedajo svojih napak, njihov zločin tudi odpustiti ali kazensko omiliti. V tem smislu je izstopajoča etična dilema izdajalca Ivana (na strani 46). Soborca Ivana so namreč ujeli Nemci in v zaporu mučili, hkrati pa so mu grozili s smrtjo njegovega otroka, zato je izdal neke podatke. Čeprav v brigadi nihče natančno ne ve, kaj in zakaj je Ivan izdal, Nemci pa so ga po priznanju tako in tako ubili, kličejo njegovo ženo vsi samo še izdajalčeva žena, zanjo in za njunega otroka ni več prave prihodnosti. Pripovedovalec skrivaj obišče Ivanovo ženo in jo tolaži ter ji predlaga rešitev, saj se zaveda, da bi sam v podobni situaciji, če bi mu grozili s smrtjo sorodnika, tudi izdajal.

Ker je etična osveščenost pogoj moralnega delovanja, se pripovedovalci o morali večkrat pogovarjajo z ostalimi ali s samim seboj, hkrati pa si tudi prijatelje in tovariše izbirajo glede na etični kodeks. Tako ni čudno, da se prijateljski krog obeh partizanov po vojni oži, saj se ravno v času obnove domovine dogaja največ neetičnih stvari, predvsem na politični ravni. Glavni liki v romanu Kresetove odkrivajo podobne madeže in bolezni socialističnega sistema kot v romanu *Saga o kovčku* Pirjevčeve, ki niso predstavljeni samo kot politični problemi, ampak predvsem kot etične zagate: partijski elitizem, malomeščansko povzpetništvo, revolucionarna slepota in nesprejemanje kritike. Tako delujeta začudenost pripovedovalke, ko izve za posebne trgovine za partijske funkcionarje, in ogorčenost pripovedovalca, ko spozna, da imajo vsi njegovi sodelavci že vikende (medtem ko sam zaradi solidarnosti do drugih nima niti lastnega stanovanja), v kontekstu sprevržene komunistične etike skrajno groteskno. Razočaranje partizanov zaradi etičnih pomanjkljivosti socializma in komunizma postopoma prerašča v etično deziluzijo, ki jo njuna hči, tretja pripovedovalka, izriše v kritični dokument preteklosti z vero v pozitivne cilje socializma. Hči je znatno manj (čustveno) občutljiva do etičnih ran socializma, hkrati pa je osveščena glede njegovih prednosti, ko kot nosilka zgodovinskega spomina želi ohraniti resnico. Pri tem izpostavi ideološko sovražnost za največji politični in etični problem, povezan s sprevačanjem resnice, predvsem z minimaliziranjem pomena revolucije in državotvornosti partizanstva, prepovedjo rdeče zvezde in partizanskih praporjev ter strankarskim kameleonstvom. Za zadnjega navaja hči presunljiv primer neetičnosti (na strani 174), ko ji znanec očita, da je dogmatična komunistka, pri tem pa pozablja, da se je prav on vključil v partijo zaradi pragmatičnih razlogov in silil pripovedovalko, da bi se tudi sama vključila vanjo. Tega ona zaradi kritičnosti do napak partije ni storila, zaradi nezadovoljstva s celotnim sistemom je celo zapustila domovino, isti znanec pa danes sprevrženo vali lastno napako nanjo.

Podobno posredništvo, ko je etika partizanov posredovana skozi različne perspektive in dialoško, da bi na ta način ohranila nepristranskost in objektivnost, se pojavi tudi v romanu *Saga o kovčku* (2003) Nedeljke Pirjevec (1932–2003). Obe pisateljici sta se izognili vrednotenjskim komentarjem, dramatičnim klimaksom prizorov mučenja ali ubijanja ter sentimentalnim pastem tragičnih dogodkov, da ne bi vplivali na razčustvovanost bralca in njegovo nazorsko prepričanje. Obe sta podobno kritizirali tudi partijski elitizem, malomeščansko povzpetništvo, revolucionarno slepoto in nesprejemanje kritike, vendar je Pirjevčeva etiko partizanov prikazala manj resnobno in zavezujoče, saj jo je predstavila skozi otroško-mladostno perspektivo ter erotizacijo in poetizacijo partizanov. Iz različnih drobcev partizanskih podob se v romanu sestavlja njihova etika v podobo etično odgovornega vojaka, neustrašnega borca, drzno privlačnega moškega in razumevajočega tovariša. Za tako pozitivno etično podobo je poleg resničnih kvalitet partizanov zaslužna tudi njihova idealizacija skozi otroško-mladostno perspektivo, ki pozitivno podobo partizanov prevzema od staršev in znancev ter drugih zaveznikov partizanov. Prav zaradi mladostne perspektive je najbrž Dominika, osrednji lik romana, tudi manj kritična in bolj usmiljena do izdajalcev ali partizanskih prestopnikov, ko jo boli srce že samo ob misli na njihovo kazen. Odsotnost različnih etičnih spornosti je pogojena tudi zgodovinsko, saj je bilo partizanstvo na Primorskem⁴ zaradi težkih izkušenj

4 Primorska ni poznala pravega domobranstva, saj je bila njena Cerkev drugačna, v boju proti fašizmu je delovala že v dvajsetih in tridesetih letih prejšnjega stoletja, npr. Društvo svečnikov sv. Pavla je še ena posebnost znotraj evropskega antifašizma. Nikjer drugje ni znana organizacija duhovnikov, ki bi se spremenila v ilegalno in bi delovala proti režimu na oblasti (Pirjevec 2005: 2–4).

s fašizmom dosti bolj povezano z zaledjem in ni beležilo akutnega razkola med komunisti in verniki. Čeprav je kot partizanska kurirka Dominika neposredno vključena v boj in torej tudi objektivna ocenjevalka etike partizanov, ne opaža etičnih spornosti in le-te obsoja šele v povojni ureditvi. Etična deziluzija v povojnem socializmu je podobna kot v romanu Kresetove, le da jo v romanu Pirjevčeve razkriva tretjeosebna pripoved skozi oči glavne osebe Dominike in njenega očeta.

Etična odgovornost do pripovedovanja partizanske zgodbe je v pravkar obravnavanih romanih že v osnovi drugačna kot v romanih, ki bodo sledili, saj omenjena romana v podobnem žanrskem spoju družinskega, avtobiografskega, vojnega in ljubezenskega romana poudarjata pomen nekaterih resničnih dejstev in s tem tudi pričevanjskosti. Popolnoma drugače je v romanu **Opoldne zplešejo škornji** (2011), v katerem Zdenko Kodrič (1949) resnično dejstvo o poboju Pohorskega bataljona preoblikuje v povsem domišljisko zgodbo. Tragedija na Osankarici, v kateri je 2000 vojakov januarja leta 1943 pobilo vseh 69 borcev Pohorskega bataljona, ima mitotvorne značilnosti, a jih Kodrič namerno ni upošteval, saj je pohorske junake prikazal kot običajna, skoraj nepomembna bitja, vojno pa kot alanfordovski⁵ (Bogataj 2011: 181) preplet absurdnih in neverjetnih borbenih situacij. Da so partizani najprej običajna bitja, potem pa šele vojaki, dokazuje tudi njihova etika. Ta se večinoma ukvarja z njihovimi erotičnimi, ljubezenskimi in osebnostnimi (etičnimi) slabostmi – etika partizanstva je bolj dekoracija, saj ne predstavlja bistvenih določnic karakterizacije ali dogodkovne motivacije. Tako so v romanu prisotne samo tri etične dileme partizanov; pravičnost sojenja avstrijskemu vohunu, povzpetništvo in samoljubje partizanskih voditeljev ter krivična obtožba izdajstva, pa še te so prekrite z etičnimi dilemami, ki so jih borci prinesli že s seboj v četo. To so: incest, razuzdanost in pervertiranost, maščevalnost, generacijski spori ter vdinjanje pri sovražniku zaradi pragmatičnih koristi. Prav pripovedno nespretna prehajanja iz etične karakterizacije partizanov v označevanje likov kot nepomembnih banalnežev so izoblikovala v romanu povsem kaotične podobe partizanskih likov v zmesi avanturista, agitatorja, zanesenjaka, rešitelja, maščevalca, preračunljivca, primitivca, intelektualca in duhoviteža. Predvsem erotizacija in karnevalizacija, ki naj bi v etiko partizanov uvajali subverzivnost, ne delujeta dovolj prepričljivo, ko se liki nemotivirano levijo iz ene vloge v drugo – naivnost vere v komunizem se nenadzorovano preveša v programsko maščevalnost partijcev, etičnost borcev v pritlehno nemoralnost. Kot najbolj koherenten zapis etike, čeprav zelo utopičen, deluje sporočilo Bajgotske izjave (Kodrič 2011: 202), zapisane v Pohorskem bataljonu, v kateri je etični kodeks napoved bodoče organizacije združenih narodov, ki spodbuja enakost, moralo in spoštovanje med narodi ter skrbi za mir in preživetje sveta.

Podobno kaotično je izoblikovana etika partizanov tudi v romanu **Ubijanje kače ali zapoznela sporočila o Gadu** (2009) Jožeta Snoja (1934), čeprav roman ne izhaja iz resničnih dokumentov ali zgodovinskih dejstev. Etiko partizanov je na začetku branja težko razbrati zaradi nemotiviranega etičnega prehajanja iz ene vloge v drugo in zaradi gostih skladov modernističnega stila ter zaradi ciničnosti pripovedovalčeve drže. Ta je podobna drži Kodričevega pripovedovalca, le da je še bolj sarkastična in kvantaška. Tudi Snojev pripovedovalec je opazovalec in na začetku romana ne želi eksplicitno vrednotiti ne partizanov ne njihovih nasprotnikov; sčasoma pa vendarle vzpostavlja vrednostno hierarhijo, ko se uravnovešena kozerska kritika partizanov in vernikov preveša v zagre-

5 Alan Ford je italijanski groteskno-satirični strip, ki je bil v bivši Jugoslaviji zelo popularen.

njeno obsodbo partizanskega sadizma, medtem ko manjše napake vernikov samo ošvrkne, kar dokazuje tudi jezikovno-stilna analiza. Če je bila na začetku romana večja stilna zavzetost vsekakor prednost romana, prerašča baročno modrovanje o sadističnih obredih partizanov v drugi polovici romana že v stilni larpurlartizem in etično diskvalifikacijo partizanstva. Ne samo povečanje ekspresivnega slovarja, ampak tudi znatno bolj obremenilna semantika obtožujočih poimenovanj partizanov izniči nevtralnost⁶ obeh političnih strani in se postavi v bran Cerkvi. Staro slovensko nasprotje med »gošarji« in »cerkvenjaki« se razplasti tudi glede etičnih napak, ko se partizanom očitajo hudi etični prestopki, agresija, morilskost, sadizem, zverskost, pervertiranost in zahrbtnost, medtem ko se cerkvenjakom naprtijo (samo) krivda potuhnjenosti, nazadnjaškosti in pobožnjakarstva. V tej pristranski obsodbi se izniči tudi splošno kritičarski značaj tridnevne agonije med usmrtiljema in tarčo, med partizanskima likvidatorjema in partizanskim vodjo Gadam, ki prideta v četo s ciljem odstraniti tega samodržca. Če je etika partizanov na začetku romana vrednotena skozi perspektivo ciničnega in navidezno zadržanega pripovedovalca, jo skupni bralni vtis na koncu romana vrednoti kot povsem pervertirano volčjost, brutalno zverskost in sadistično morilskost.

Zelo podobno vrednoti etiko partizanov tudi roman *To noč sem jo videl* (2010) Draga Jančarja (1948). Resnično zgodbo o partizanski likvidaciji zakoncev Hribar in nacionalizaciji njenega gradu Strmol je pisatelj sicer zaupal petim pripovedovalcem, da bi se z večperspektivnostjo in dialoškostjo ognil pristranskosti, vendar je s premišljeno strukturo romana in z dramatičnimi prizori mučenja in usmrtiltve očitno obsodil partizansko etiko, medtem ko je etiko Nemcev in izdajalcev samo ošvrknil z očitkom človeške zmote ali naivnosti. Pri tem je Jančar ravnal popolnoma drugače kot obe pisateljici, ki sta se v obravnavanih romanih izognili vrednotenjskim komentarjem, dramatičnim klimaksom prizorov mučenja ali ubijanja ter sentimentalnim pastem tragičnih dogodkov, da ne bi vplivali na čustva bralca in na njegovo nazorsko prepričanje. Prav posredovanost partizanske zgodbe, ki v romanu ni nevtralna kot npr. osrednja ljubezenska zgodba, nas vodi do najbolj občutljivega dogajanja – nasilja – in do vprašanja, kdo je največji krivec za nasilje, kako je to skozi zgodbo posredovano in kako le-to vpliva na bralce.

Do odgovora se bomo prikopali šele z analizo premišljene strukture romana in karakterizacije osrednjih likov. Vse do zadnjega poglavja (roman sestavlja pet poglavij ali pet zgodb različnih pripovedovalcev) je namreč osrednji žanr ljubezenski roman, ki s trivialnimi postopki ustvarja idealizirano podobo osrednje osebe, Veronike Zarnik, hčere, žene, ljubimke in prijateljice. V karakterizaciji

6 Nevtralnost obtoževanja je prisotna samo na začetku romana, nato imajo partizani več obremenilnih poimenovanj, kar naj ponazorijo tudi primerjava, v kateri je razvidna pristranskost, saj »cerkvenjaki« niso obdolženi sadizma in morilskosti, »gošarji« pa. Tako so partizani označeni z besedami gošarji, gošarski pobje, gošarski herodeži, holcarski in foršatski hostar, hacè, volčji trop, volčji pogon, volčji pozverinjenci, pokvarjeni trajbarji, prescana hosta, zafukcane hostice ...; verniki ali nasprotniki partizanov pa z izrazi cerkvenjaki, čuk farški, kulaček, tercijalec, potuljenec, farški mesečniki, vatikanski pobožnjakarji, svetohlinci ... Kot dokaz etične diskvalifikacije navajam odlomek iz romana (Snoj 2009: 214), v katerem partizanski poveljnik Gad najprej muči Cenca, nedolžnega vernika, nato ga sadistično natakne na kol in ob njegovi postopni smrti z užitek malica, na koncu pa še onanira: »Cenca je dal, kot velikonočno butaro, privezat ob mlado bukviso. V grmu je urezal rogovilico – tako za fračo, na vse tri konce ostro ošiljeno, preskušeno s kazalcem in na palcu. Potem, potem — zdaj pa je že skrajni čas, da se ne pustimo speljati blažilno blagoglasni in igrivi pesmici, ki že kroži med pozabe željnim ljudstvom in kot nedolžen kozliček preskakuje narodopisno in sploh zanimive podrobnosti — potem je pristopil k privezancu in mu, s prsti trdó v šopu las, pridvignil k prsim povešeno glavo. Kolikor mogoče mu jo je nategnil vznak. Kolikor je imel moči, mu je kraka rogovilice zapičil nad ključnici ...«

Veronike prevladujejo le pozitivne značilnosti; celo malenkostne negativne poteze zapeljivke in naivnice so prikazane kot nekaj privlačnega, zapeljivega in usodnostnega. Za tovrstno počutje poskrbi spretna struktura, ki prvič jasno osvetli partizane kot morilce samo v zadnjem poglavju oziroma zadnji zgodbi. Tu se partizanska zgodba razreši kot kriminalka, saj nezanesljivi pripovedovalec Jeranek med vrsticami prizna napako ob usmrtni grajskih zakoncev, seštevke vseh vpletenih pa razkrinka šele bralec kot najgнусnejši zločin, sprožen zaradi seksualnih vzgibov. Da pripoved ni nevtralna do partizanske etike, dokazuje tudi vseh pet zgodb različnih pripovedovalcev, med katerimi ni nobena nepristranska. Ravno zadnja, ki jo pripoveduje partizan Jeranek in je torej edina predstavnica partizanske perspektive, je še najbolj kritična, saj je pravzaprav razkritje »pravega« obličja partizanske etike, ki je bilo v ostalih zgodbah po načelu kriminalkega suspenza prikrito. Zadnja zgodba je tudi tista, ki potrdi sume iz prejšnjih zgodb o partizanih kot anarhičnih banditih, neetičnih borcih, seksualnih zavrtežih in pervertiranih morilcih, saj se v njej razreši osrednji zaplet romana, tj. uganka Veronikinega izginotja. Seksualno zavrti partizan Jeranek je namreč grajsko gospo Veroniko zaradi ljubosumnosti naznanil partizanom, ti pa so jo zverinsko mučili, brutalno posilili, po smrti pa ji celo polomili noge, da bi jo lahko hitro pokopali in tako prikrili pomanjkanje dokazov o njenem sodelovanju z okupatorjem.

Kljub različnim poetikam vseh petih romanov je primerjalna analiza nakazala številne podobnosti pri osvetljavi etike partizanov. Vsi romani so si podobni po izhodiščni misli, da se etika partizanov ne sme izvemati iz običajnih moralnih kodeksov; čeprav so partizani v vojni preživljali krizne in mejne situacije, naj bi še vedno upoštevali tradicionalno etiko, ki so ji dodali »partizanske« etične vrednote, povezane z etiko socializma ali komunizma: tovarištvo, solidarnost, nesebična pomoč, enakost in enakopravnost ter svoboda. Najbolj kaotično je predstavil etične vrednote partizanov Zdenko Kodrič, kar ustreza njegovi poetiki vojne kot alanfordovskega prepleta absurdnih in neverjetnih borbenih situacij. Dosti bolj zgoščeno in pripovedno kvalitetno sta jih ubesedili Maruša Krese in Nedeljka Pirjevec, ko sta upoštevali etično zavezanost zgodbeni in pripovedni ravni. Na zgodbeni ravni sta enakopravno obravnavali etične zmote partizanov in okupatorjev, na pripovedni ravni pa sta prav s pisanjem nepristranske partizanske zgodbe, temelječe na resničnih dogodkih, izpolnili svojo odgovornost do zgodovinskega spomina. Popolnoma drugače je partizanska etika prikazana v romanih Jožeta Snoja in Draga Jančarja – kot pervertirana volčjost, brutalna zverskost in sadistična morilskost, medtem ko se etika domobrancev, Nemcev in Italijanov presoja le kot zmes »lepodušne« naivnosti, zmotnosti in zahrbtnosti. Obema pisateljema je skupna etična diskvalifikacija partizanov in povezava njihove (ideološke) zaslepljenosti s seksualno anomalijo. Pri tem sta pisatelja ravnala popolnoma drugače kot obe pisateljici, ki sta se v obravnavanih romanih izognili vrednotenjskim komentarjem, dramatičnim klimaksom prizorov mučenja ali ubijanja ter sentimentalnim pastem tragičnih dogodkov, da ne bi intencionalno vplivali na razčustvovanost bralca in s tem celo na njegovo nazorsko prepričanje. Snaj in Jančar sta namreč izhajala iz univerzalnega humanističnega načela človekove pravice do življenja, predvsem pravice neopredeljenih, simpatizerjev ali nasprotnikov partizanov. Ko sta te spremenila v žrtve partizanov, sta povsem »pozabila« na zverskost, sadističnost in pervertiranost okupatorjev in domačih izdajalcev ter se tako sofistično izognila resničnemu razmerju med branitelji in napadalci domovine.

Literatura

- ABBOTT, Porter H., 2009: *Uvod u teoriju proze*. Beograd: Službeni glasnik.
- BOGATAJ, Matej, 2011: Pohorska /de/montaža. Zdenko Kodrič. Opoldne zablešajo škornji (kritika). *Literatura* 23/246. 180–185.
- HRASTELJ, Stanka, 2012: Partizanski prapori in Antigona (spremna beseda). Maruša Krese: *Da me je strah?* Novo mesto: Goga. 188–201.
- JANČAR, Drago, 2010: *To noč sem jo videl*. Ljubljana: Modrijan.
- KODRIČ, Zdenko, 2011: *Opoldne zablešajo škornji*. Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Beletrina).
- KOMELJ, Miklavž, 2009: *Kako misliti partizansko umetnost?* Ljubljana: Založba /* cf (Oranžna zbirka).
- KRESE, Maruša, 2012: *Da me je strah?* Novo mesto: Goga.
- PIRJEVEC, Jože, 2005: Slovensko odpornišvo je bilo nekaj prav posebnega. Intervju Vida Gorjup Posinkovič. *Slovenija. svet* 4. 2–4.
- PIRJEVEC, Nedeljka, 2003: *Saga o kovčku*. Ljubljana: Nova revija (Zbirka Samorog).
- PONIŽ, Denis, 2003: Z ljubeznijo prežarjeni spomin (spremna beseda). Nedeljka Pirjevec: *Saga o kovčku*. Ljubljana: Nova revija (Zbirka Samorog). 353–375.
- SNOJ, Jože, 2009: *Ubijanje kače ali zapoznena sporočila o Gadu*. Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Beletrina).
- SRUK, Vlado, 1995: *Filozofija. Leksikon Cankarjeve založbe*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2011: *Na pomolu sodobnosti ali o književnosti in romanu*. Maribor: Litera.